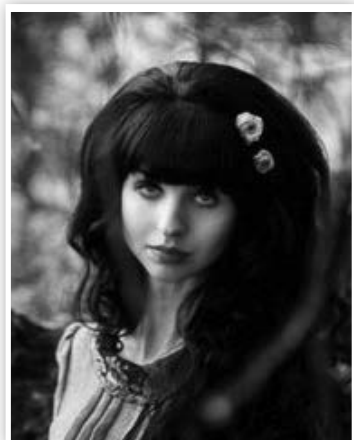




6. ПОШУКИ ОБДАРОВАНОСТІ



Мілена Михайлівна Міленіна,

кандидат філологічних наук,
завідувач відділу інтелектуального розвитку
обдарованої особистості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.013.08

МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ: ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ТА ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕЖ

В статье рассмотрены основные ценности культурного наследия детей и подростков, которые имеют принципиальное значение для социализации ребенка в среде сверстников и при регулировании взаимоотношений между членами детского игрового сообщества и отношений с окружающим миром природы и миром взрослых.

Ключевые слова: субкультура, социализация, детская субкультура, молодежные субкультуры, картина мира, самоопределение.

The article describes the basic values of the cultural heritage of children and teen-agers which are fundamental for the child's socialization among coevals and for regulation of the relationship between the members of the playground community and the world of adults.

Key words: subculture, socialization, children's subculture, youth subculture, world view, self-determination.

Сучасна соціокультурна ситуація, що характеризується лібералізацією політичного та суспільного життя, стимулює процеси культурної ідентифікації у молодіжному середовищі й створила передумови для самореалізації, самоактуалізації молоді людини в суспільстві. З одного боку, вибір, динамізм, новизна збагачують, а з іншого – ускладнюють пошуки людиною себе, власної індивідуальності та соціального статусу, особистісне та професійне ціннісно орієнтоване самовизначення, процес адаптації до викликів сучасного світу.

Соціальна структура суспільства формується, відтворюється та трансформується не лише на рівні державної політики та ринку, а й на мікрорівні, де у повсякденному житті індивідуальності, взаємодіючи один з одним, демонструють та змінюють статусні позиції, підтримують та руйнують кордони між соціальними групами. Суспільство споживання формує культурну програму, в якій індивідуальне споживання, що виходить за межі логіки боротьби за фізичне виживання, перетворюється на визначальну цінність, критерій життєвого успіху та провідний мотив діяльності.

Молоді люди прагнуть до знаходження почуття стабільності, щоб компенсувати соціальний досвід безвладдя, неприйняття, критики та байдужості. Молодіжна культура – це певний результат прагнень, певна модель формування відносин з навколишнім світом, сталий інструмент адаптації до його невизначеності та хаотичності. Вона передбачає визначений набір цінностей, позицій і поведінкових норм, яких потрібно дотримуватися, що б не відбувалося навколо них. Субкультура допомагає молодій людині почуватися комфортно та стабільно, за будь-якої оцінки її дій оточуючими. Панки, наприклад, можуть виглядати кумедно, смішно на фотографіях у періодичній пресі, але зовсім інший сенс це має для молоді людини, яка стала панком.

Важливим питанням структури культури є цінності, їх зміни, ієрархії та взаємозалежності, що можуть змінити культуру, демонструючи діалектичний взаємозв'язок культури та цінностей.

Стабільність культури, її структури визначається збереженням властивої ієрархії цінностей, а зміна в



ієрархії, динаміка цінностей призводять до трансформації культурної системи. Корінний злам ціннісної піраміди може призвести до загибелі культури. Ніщо цінністю не володіє – лише те, що людина виділяє зі загальної маси перетворюється для неї в цінність, завдяки здатності задовольняти певні потреби. Цінність – це не об'єкт, а ставлення до нього людини. Наявне у всесвіті може перетворитися для людини у цінність. У різних культурах складається власна, відмінна від інших шкала цінностей. Однак для кожного носія певної культури така ієрархія не цілком збігається з прийнятою в базовій культурі [1; 2].

Згідно з визначенням А. Мудрик, субкультура – це автономне відносно цілісне утворення, що містить яскраво виражені ознаки: специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодії і взаємовідношень її носіїв; статусну структуру в реальних групах; ієрархію бажаних джерел інформації; своєрідні захоплення, смаки, способи вільного проведення часу; жаргон; фольклор тощо.

Питання щодо критеріїв виділення субкультур залишається дискусійним. Представляється правомірним визначення належності субкультури певної соціальної групи як основного критерію. Іншими критеріями слугують відмінності у формах поведінки, мислення, менталітету тощо. Отже, *«молодіжні субкультури можна визначити як системи смислів, засобів вираження, стилів життя, створюваних групами молоді, які перебувають у підпорядкованих структурних позиціях в якості реакції на домінуючі системи цінностей»*. Таке визначення, на думку Т. Ісламшиної, О. Максимової, є родовим поняттям. Поняття «субкультура» використовують для характеристики стилю та способу життя, набору символів, культурних зразків і цінностей будь-якої відокремленої соціальної групи, що не втрачає зв'язків з більш широкою соціальною та домінуючою у суспільстві культурою.

Для позначення цього соціорегулюючого інституту відомі й інші терміни: контркультура, суспільні рухи, неформали, локальні мережі, стилі життя тощо. Кожне з явищ передбачає символіку, атрибутику, ідеологію (теорія життєвих стилів), внутрішню структуру спільноти, типи міжособистісних зв'язків, місце в ієрархічній структурі соціуму, соціальну активність та вплив на цю структуру (теорія суспільних рухів, контркультури).

Явище субкультур стало особливо помітним в урбанізованому суспільстві. Раніше під культурою розуміли панівну етичну, естетичну, світоглядну систему – професійну, якої дотримувались еліта. Така культура отримувала релігійне підкріплення. Все, що потрапляло у межі побутової сфери, автоматично позбавлялося статусу «культури».

Справжнє розповсюдження термін «субкультура», що з'явився у 1930-х роках. Прийменник «саб» позначає приховані неофіційні культурні пласти пануючої культури. Простежується звичне сприйняття неінституціональних культурних явищ, як низових, на противагу елітарній офіційній культурі. Сьогодні це явище

розуміють як позначення «підсистеми» культури, вказуючи на мультикультурний характер сучасного суспільства. Відомі методологи Е. Шварц і Фр. Якобс виділили два основні напрями, що передбачають дослідницькі стратегії (парадигми) вивчення та опису субкультури: 1) реконструкцію життєвого світу, 2) вивчення соціальних форм.

Стратегія *реконструкції* має на меті більш повне відображення світогляду представників певної групи, її картини світу. Основним дослідницьким прийомом є феноменологія. У межах цієї стратегії виділяють також сцієнтизм і екзистенціалізм.

Молодіжну та *дитячу* субкультури розуміють як інститут, що регулює процес відділення дитини від сім'ї, підготовку молоді до заняття власної статусної позиції у дорослій соціальній системі.

У цьому процесі бажано виділити три аспекти:

1) молодь знаходить у цьому процесі маргінальний статус, оскільки вона не може бути інтегрована у соціальну систему. Соціальний статус молодих людей також ґрунтується на залежності та прагненні до незалежності;

2) індустріальні суспільства розвинули систему формальних навчальних інститутів контролю над перехідним віком: серед них не лише навчальні заклади, але й соціальні інститути – клуби, через які дорослі прагнуть навчати молодь правилами «нормального приватного» дорослого життя;

3) у цьому просуванні до дорослого статусу молоді дорослі повинні навчитися поділяти відчуття субординації. Наявні молодіжні інститути не контролюються молодими людьми, ними «рухають» дорослі люди. Отже, молодь займає центральне місце у молодіжних культурах із розвитку «дорослого суспільства», але залишається маргінальною з точки зору влади та владних відносин [4].

Неофіційна молодіжна субкультура – це езотерична, урбаністична культура, створена молодими людьми для себе, спрямована на включення молодих людей в суспільство. Це часткова культурна підсистема всередині офіційної системи, тобто «материнської» базової культури суспільства. Вона визначає стиль життя, ціннісну ієрархію та менталітет (світосприйняття, умонастрій) її носіїв. Вона характерна для індустріально-розвинених суспільств, які почали перехід до постіндустріалізму і, можливо, постіндустріальних суспільств. Частина молодих людей у подібних суспільствах об'єднуються в соціальні спільноти – неформальні молодіжні об'єднання. Кожен їх представник зараховує себе до них, тобто ідентифікує себе з ними. Ці неформальні молодіжні об'єднання продукують неформальну молодіжну субкультуру, які за нормами, цінностями, стилем, світосприйняттям відрізняються від базової, «материнської» культури власного культурно-історичного типу [1; 2].

Неофіційні молодіжні об'єднання є соціальними спільнотами закрито-відкритого типу, тому що вони закриті для представників старшого покоління та відкриті для представників молодого.



Кожне неформальне молодіжне об'єднання на початковій стадії існування виробляє цінності, що у подальшому будуть реалізовувати представники цього співтовариства. Згадані цінності відрізняються від традиційних цінностей «материнської», базової культури того культурно-історичного типу, де виникає неформальне молодіжне об'єднання та продукована ним неформальна молодіжна субкультура.

Неформальна молодіжна субкультура з'являється як структурний елемент соціокультурних систем тоді, коли ті досягають індустріально-розвиненої стадії. Причому, будучи субкультурою, тобто, культурою в культурі, вона немислима і не існує сама по собі – поза «материнського тіла» культурно-історичного типу. «Материнська» та «дочірня» культури взаємопов'язані та взаємодоповнюючі, створюють ціле. Принциповим утрудненням для нормалізації, ефективності діяльності інститутів соціалізації молоді є відсутність:

- чітко окресленого образу майбутнього та перспектив розвитку суспільства як цілісного соціального організму;
- єдиних структури та розуміння про діяльність щодо соціалізації молоді.

Наслідком цього утруднення є недовіра молоді до наявних інститутів соціалізації та ціннісної системи суспільства, зростання впливу на молодь десоціалізуючих факторів в умовах зниження соціальних гарантій, неминучий конфлікт інноваційного потенціалу молоді з його інституційними формами. З одного боку, необхідною є ідентифікація особистості з суспільством, а з іншого – відокремлення в ньому. Тут можливі дві крайнощі, що призводять особистість до того, що вона стає «жертвою соціалізації». По-перше, у випадку повної ідентифікації зі суспільством і «абсолютного» прийняття його рольових приписів та очікувань, нездатності будь-чому протистояти, особистість перетворюється на конформіста. По-друге, неприйняття багатьох соціальних вимог, принципового для суспільства характеру, здатне перетворити людину на борця проти його засад (характерно для тоталітарного або авторитарного режиму). Гострота цієї суперечності пов'язана не лише з характером суспільства, а й з процесом соціалізації, а також впливом на особистість соціальних факторів [5; 6].

Якщо масове явище формування різних підліткових та молодіжних субкультур оформилося паралельно з розвитком постіндустріалізації, то явище дитячої субкультури привернуло увагу дослідників та аналізувалося з початку ХХ століття. Першим, хто спробував дослідити культурну систему дитячого світу (дитячу субкультуру), був відомий професор-фольклорист Г. Виноградов. У 1920-і рр. він опублікував серію праць на цю тему. Однак його наукова діяльність, як і дослідження інших авторів у цій галузі в СРСР, були насильно перервані на початку 1930-х років.

У другій половині ХХ ст. стимулом для вивчення дитячої субкультури у різних країнах світу стала праця англійських науковців Айон та Пітера Опі

«Фольклор і мова школярів». Її було надруковано наприкінці 1950-х рр. і визначила стратегію досліджень на 30 років вперед. Ця праця отримала великий суспільний резонанс. Провідні англійські газети писали, що А. і П. Опі відкрили у сучасному світі особливу категорію дітей, яка володіє стародавньою традицією, розвиненою самобутньою культурою, про існування якої ніхто не підозрював.

Дорослі мало звертають уваги на наявний паралельно загадковий дитячий світ. Діти для власних ігор і розваг здебільшого обирають периферійні та непридатні, на думку дорослих, території, де їх можна менше контролювати (задній двір, пустир, будівництво, смітник тощо). У діяльності дитячої ігрової компанії є практики, що дорослими не були б схвалені, а тому їх тримають у таємниці: традиційні витівки, випробування хоробрості, відвідування «страшних» місць та розповіді про страшні історії, будівництво «штабів», створення «секретів» і схованок тощо.

Необхідно зазначити, що дослідники дитячої субкультури 1960–80-х рр. переважно були фольклористами. Предметом їхнього інтересу були тексти дитячого фольклору: лічилки, пісеньки, правила ігор, ігрові приспівки, дражнилки, відмовки, пародії на пісні та вірші дорослих, дитячі анекдоти, загадки, магичні «викликання» потойбічних сил, дитячі прикмети, ворожіння, змови тощо.

Дитячий фольклор – це результат колективної творчості багатьох поколінь дітей. Він передається під час безпосереднього спілкування – усно. Фактично він є мовою дитячої субкультури, що переважно неписьменна. Завдяки дитячому фольклору передається та у незмінному вигляді відтворюється в кожному новому поколінні дитяча традиція.

Дитяча традиція – це змістовна основа дитячої субкультури, її більш стійка в історичному часі та психологічно значуща частина. У дитячій традиції зосереджено основні цінності культурної спадщини дітей, що мають принципову значущість для соціалізації дитини в середовищі однолітків. Дитяча субкультура, як соціокультурна система, характеризується певними особливостями:

1. Вона є частиною або підсистемою культури того суспільства, до якого належать діти (префікс суб- вказує на підпорядкованість). Однак дитяча субкультура завжди зберігає відносну автономію та самостійність.

2. Дитяча субкультура відрізняється консерватизмом (ігри, пустощі, фольклорні тексти зберігаються у дитячому середовищі протягом століть, незважаючи на те, що зміна поколінь у дітей відбувається через кожні 5 років), володіє своєрідними «цензурними фільтрами», що не дозволяють розхитувати її підвалини. Вона гнучко реагує на події оточуючого світу й асимілює нову інформацію, вводячи її в традиційно-дитячі культуральні структури.

3. Субкультури дітей різних країн володіють особливостями, але мають іноді вражаючу схожість. Причиною подібності є спільність природи дитячої



психіки, потреб особистості, характеру розв'язуваних дітьми вікових та соціально-психологічних проблем.

4. Дитяча субкультура є продукцією соціальної взаємодії та колективної творчості дітей під час вільного спілкування, ігор, пізнавальної діяльності у неформальних групах. Однією з важливих функцій дитячої субкультури є регулювання взаємин між членами дитячого ігрового співтовариства та відносин з навколишнім світом природи і світом дорослих. Дитяча субкультура, як явище, існує у віковому діапазоні між 3–4 роками (коли у дітей з'являється самостійна соціальна роль у групах однолітків) і 12–13 роками, коли виникає підліткова субкультура.

5. Психологічні передумови для передачі (трансляції) дитячої традиції виникають на певних вікових етапах соціальних та особистісних потреб дітей, але забезпечується трансляція традиції у дітей по вертикалі: від старших до молодших. Цьому сприяє невеликий (2–3 роки) віковий розрив у складі учасників спонтанно сформованих дитячих ігрових груп.

Немовля одразу після народження стає частиною складної системи взаємодіючих світів. Деякі з цих світів виразно окреслені, а інші – втілюються в матеріалі інших світів, стаючи, таким чином, чуттєво сприйнятними.

Для того, щоб навчитися жити та успішно діяти у світі, людині, яка входить у життя, необхідно усвідомити багатовимірний всесвіт як умосяжне ціле, відносно якого вона буде самовизначатися, шукати своє місце та прокладати власні шляхи. Це неможливо за відсутності просторових і смислових орієнтирів, узагальнюючої схеми світобудови та уявлення про місце перебування в ній. Будь-яка людська культура обов'язково містить модель світу, створену певною етнокультурною спільністю людей. Ця модель світу втілена у міфах, відображена в системі релігійних вірувань, відтворюється в обрядах та ритуалах, закріплена в мові, матеріалізована у плануванні людських поселень й організації внутрішнього простору жител. Кожне нове покоління отримує в спадок певну модель світобудови, що слугує опорою для побудови індивідуальної картини світу окремої людини та об'єднує їх у культурну спільність [11].

З одного боку, таку модель світу дитина успадковує від дорослих, активно засвоює з культурно-предметного та природного середовища, а з іншого – активно будує самостійно, у певний момент об'єднуючись з іншими.

Можна виділити три головні чинники, що визначають формування моделі світу дитини. *Перший* – це вплив «дорослої» культури, представниками якої є батьки, а потім інші особистості. *Другий* – це особисті зусилля дитини, що виявляються у різних видах інтелектуально-творчої діяльності. *Третій* – це вплив дитячої субкультури, традиції якої передаються від покоління до покоління та є важливими для засвоєння навколишнього світу у віці між 5 і 12 роками.

Модель світу будь-якої людини, навіть маленької, доступна для зовнішнього сприйняття лише за

умови, що вона певним чином буде матеріалізована через розповідь, малюнок, вчинок тощо. Аналізуючи їх, досвідчений спостерігач з певним ступенем вірогідності може реконструювати внутрішній зміст душевного життя іншої людини, серед іншого з'ясувати певні особливості її картини світу.

Якщо ж дорослий (наприклад, вихователь) хоче долучити дитину до певної системи світоглядних принципів або певної моделі світоустрою, то він зобов'язаний втілити її у вигляді словесного, образотворчого чи поведінкового тексту (розповіді, пісні, байки, картини, моделі поведінки тощо), що просто та повно може бути засвоєно вихованцем.

У процесі соціалізації дитина відчуває безліч явних та неявних керуючих впливів з боку дорослих. Це системи заборон та заохочень, що виражаються не лише через мову, але й існують як данність та опредмечено в організації специфічного дитячого простору (ліжечко, кімната, дитячий майданчик, ділянки огорожені та відокремлені від заборонних просторових вимірів). Не менш значущим засобом формування просторового свідомості та джерелом базових елементів етнокультурної концепції світоустрою є рідна мова.

Лінгвістичне впорядкування просторового досвіду дитини починається на ранніх етапах засвоєння нею словника та граматики рідної мови. До того ж, вихователі використовують спеціальні «моделюючі» тексти, в яких дитині в образній і доступній формі дається смислова схема простору світу. Тому особливий інтерес у психолога викликає традиція народної педагогіки.

Функції дитячої субкультури для дитини:

- *по-перше*, полягають у тому, що надає особливий психологічний простір, завдяки якому дитина набуває соціальної компетентності у групі рівних. *Основна функція дитячої субкультури – соціалізуюча, а основним агентом соціалізації виступає група однолітків;*

- *по-друге*, передбачають можливості для самореалізації: експериментальний майданчик для випробування себе, визначення меж власних можливостей, занурення в інші логіки, світи простору. На відміну від культури дорослих, що задає еволюційний шлях розвитку дитини від простого до складного, від конкретного до абстрактного тощо, дитяча субкультура задає спектр способів розвитку, визначає зону варіативного розвитку, готуючи її до розв'язання проблемних завдань у нестандартних ситуаціях;

- *по-третьє*, створює «психологічне укриття», захист від несприятливих впливів дорослого світу – реалізація психотерапевтичної функції;

- *по-четверте*, виконує культурозберігаючу функцію: в її надрах зберігаються жанри, усні тексти, обряди, елементи сакральності тощо, втрачені сучасною цивілізацією [4; 5].

Етнографи та фольклористи відзначають переміщення культурних цінностей з ужитку дорослих у дитяче середовище як момент збереження традицій з оновленою функціональністю. Подібно до того, як



дитяча мова допомагає відшукати загальні лінгвістичні закони, у дитячих іграх знаходять збережені історичні свідчення глибокої давнини.

У дитячій субкультурі існують механізми, що допомагають дитині виробити готовність до розв'язання проблем, які виникнуть у майбутньому, на наступній фазі її розвитку та сформувані алгоритм адекватної дії та реакції. У цьому виявляється особлива прогностична функція дитячої субкультури. У ситуації культурного вибуху, постіндустріалізації (коли підвищується фактор невизначеності), у дитячій субкультурі розвивається прогностичний потенціал передчуття, передбачення траєкторії розвитку культури.

Зміст дитячої субкультури – це світ, який дитяче співтовариство створював «для себе» протягом соціогенезу.

Реалізацією динамічного вираження соціального статусу (об'єктивного місця у суспільстві) є соціальна роль дитячої групи, яку вона засвоює та виконує по відношенню до інших соціальних спільнот. Підкоряючись основними соціально-психологічним закономірностям, дитяча група має власну специфіку, зумовлену не лише віковими обмеженнями, а й особливостями дитячої субкультури, а також специфічною роллю однолітків у соціалізації дитини.

Таким чином, вивчення дитячих та молодіжних співтовариств підтвердило, що група однолітків надає можливості побудови нових відношень з іншими, допомагає зрозуміти себе, власне призначення, а також дозволяє сформувані як почуття належності, так і відокремлення, спробувати власні сили в ситуації змагання та пристосування.

Використані літературні джерела

1. Башкатов И. П. Психология неформальных подростково-молодежных групп [текст] / И. П. Башкатов. – М. : Информпечать, 2000. – 335 с.
2. Дериглазова Е. Неформалы: кто есть кто? [текст] / Е. Дериглазова // Образование и общество. – 2003. – № 3.
3. Кабуш В. Т. Социальная активность и детское, молодежное движения [текст] / В. Т. Кабуш // Кн. Открытые воспитательные системы: проблемы и пути решения. – Минск, 1995.
4. Личность и факторы ее социализации: семья, коллектив, образование, культура [текст] / под ред. А. В. Соловца. – Нижний Новгород, 2005. – 133 с.
5. Социология молодежи [текст] : учебник / отв. ред. В. Т. Лисовский. – СПб., 1996. – С. 335.
6. Толстых А. В. Подросток в неформальной группе [текст] / А. В. Толстых. – М. : Знание, 1991. – № 2.
7. Топилина Е. С. Особенности социализации молодого поколения в современной России [текст] / Е. С. Топилина // Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2006. – № 3. – 140 с.
8. Чупров В. И. Социализация молодежи в посткоммунистической России. Социально-политический журнал [текст] / В. И. Чупров. – 1996. – № 6.
9. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив [текст] / А. В. Петровский. – М., 1982.
10. Петровский В. А. Личность в психологии [текст] / В. А. Петровский. – Ростов н/Д, 1996.
11. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина [текст] / В. А. Сухомлинский. – М., 1971.
12. Флейк-Хобсон К. и др. Мир входящему: развитие ребенка и его отношений с окружающими [текст] / К. Флейк-Хобсон. – М., 1992.